

მაია თევაძე
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

ფრაზეოლოგიზმები, როგორც სტერეოტიპული აღქმის მარკერები ენაში

ხვდება რა გაურკვეველ სიტუაციებში, ადამიანი ცდილობს აღიქვას ისინი მისთვის უკვე ნაცნობი ცნებების პრიზმაში. რაც უფრო ნაკლებად ესმის სიტუაცია, მით უფრო სტერეოტიპული, ბანალური და შაბლონურია ცნებები, რომელთაც იგი იყენებს მისი კოგნიტიური ათვისებისათვის. სწორედ აქ პრეცედენტული ფენომენები და ფრაზეოლოგიზმები იწყებს უმნიშვნელოვანესი როლის შესრულებას, იმდენად, რამდენადაც ასახავს მასობრივი ცნობიერების მდგომარეობას.

სტერეოტიპი არის შაბლონური აზროვნების პროდუქტი, იმ აზროვნების, რომელიც ყალიბდება ეთნოსში რაიმე ცნების აღნიშვნის მოთხოვნილებისა და მისი გამოსატვის მრავალექსემიან ფორმას შორის რეგულარული კავშირის საფუძველზე. სტერეოტიპული კონსტრუქციები განიხილება როგორც მდგრადი კულტურულ-ენობრივი შტამპები. სტერეოტიპიზაცია მიმდინარეობს იმპლიციციების, ინფორმაციის კომპრესიის, მიხვეულ სქემებამდე მისი რედიცურების პროცესის პარალელურად.

თანამედროვე ენათმეცნიერებაში იმპლიციციტურობის მოვლენა ერთ-ერთი იმათგანია, რომელთაც ეთნობა მკვლევართა ძალიან დიდი ყურადღება. მასზე ვლაპარაკობთ, როდესაც ტექსტის შინაარსი გამომდინარეობს არა მისი შემადგენელი ელემენტების მნიშვნელობებიდან, არამედ განპირობებულია წარმოთქმის პირობებით. იმპლიციტურობა განიხილება როგორც მესიჯის გადამცემისა და ადრესატის ურთიერთობის, მათი საერთო პრესუპოზიციების, ფონური ცოდნის, ინტენციისა და ა. შ. შედეგი. იგი გამოიხატება აზრის კომპრესიაში. ცალკეული სახელები, ენობრივი ერთეულები და მათი შერწყმა ახდენს საკუთარ თავში დიდი ლინგვისტური და კულტურული ინფორმაციის აკუმულირებას. მკვლევართა უმრავლესობა იმპლიკაციას განიხილავს ენობრივი ქმედების საბაზისო კანონების პარალელურად. სტერეოტიპიზაცია, მეტაფორიზაცია, მითოლოგიებისა და სიმბოლოების, სცენარებისა და ფრეიმების შექმნა, ინტერტექსტუალურობა და პრეცედენტულობა, სიტყვათა თამაში და სხვა პროცესები და მოვლენები გვევლინება ამ საერთო ქმედების ცალკეულ მხარეებად. ერთ-ერთი ამგვარი მხარე, ჩვენის აზრით, არის ფრაზეოლოგიზაცია. ფორმირდება რა ცალკეული სიტყვების თავისუფალი შეთანხმებების საფუძველზე, ფრაზეოლოგიური ერთეულები ფიქსირდება ენაში როგორც დამოუკიდებელი ენობრივი ნიშნები, ასე თუ ისე წყვეტს სემანტიკურ კავშირებს პროტოტიპ სიტყვათშეთანხმებებთან. შემდგომ, კონტექსტში, მყარი სიტყვათშეთანხმებების ტრანსფორმაციის პროცესის გავლენით ფრაზეოლოგიზმების კომპონენტები თანდათან იღებს მეორად სემანტიკურ დამოუკიდებლობას პოტენციური ლექსიკური ერთეულების სახით, რის შემდეგაც ისინი იძენს უნარს დაამყარონ ახალი კავშირები ლექსიკურ ერთეულებთან, ამზადებს რა ნიადაგს ფრაზეოლოგიური ტიპის ახალი გარდაქმნებისათვის.

ფრაზეოლოგიზმები არ არსებობს ეთნოსის მიერ მისი ინტერპრეტაციის პროგრამის გარეშე. მის ცნობიერებაში გამომუშავებულია ინტერპრეტაციის გარკვეული შტამპები. განვასხვავებთ ფრაზეოლოგიზმების ორმაგ ფუნქციონირებას მეტყველებაში: (ა) როგორც მეტყველი სუბიექტის ლინგვო-კრეატიული ტექნიკის ელემენტი (ასრულებს რა მისი დახასიათების ფუნქციას) და (ბ) როგორც სხვათა სიტყვები, რომლებიც არ მიეკუთვნება მოცემული პირის მეტყველებას. უკანასკნელ შემთხვევაში სტერეოტიპები წარმოადგენს უპირობო სტერეოტიპებს.

ისმება კითხვა: რა უწყობს ხელს ფრაზეოლოგიაში სტერეოტიპული კონსტრუქციების, როგორც შაბლონური აზროვნების შედეგის წარმოქმნას?

სემანტიკური კვლევის პრაქტიკაში ცნობილია სტერეოტიპული ანალიზის მეთოდი, რომელიც საშუალებას იძლევა ენობრივ ნიშანში გამოვეყოთ ნიშნის სოციალიზაციით

განპირობებული კომპონენტები. აღნიშნული მეთოდის ავტორი, ბ. ფრადენი (1), სტერეოტიპს განიხილავს როგორც იმ ნიშან-თვისებათა ერთობლიობას, რომლებიც მიეწერება ობიექტს კულტურული ფაქტორის გავლენით. მაგალითად, ვაანალიზებთ რა ლექსების "წყალი" სემურ შემადგენლებს, ფრადენი სემას "თხევადი" უწოდებს სემანტიკურ მარკერს, ხოლო სემას "წყურვილის მომკვლელები" - სტერეოტიპს, ვინაიდან მას ადგილი აქვს მოცემულ სიტყვაში მხოლოდ წყლის აღნიშნული თვისების შესახებ ადამიანში ფიქსირებული შეხედულების წყალობით.

ფრაზეოლოგიურ სემიოზისში გასარკვევად ძალიან მოკლედ შეგვიძლია გავიხსენოთ ჩარლზ მორისის (5) მიერ ლექსიკური სემიოზისის აღწერა, რომელშიც მონაწილეობს ხუთი ფაქტორი: 1) ის, რაც ასრულებს ნიშნის როლს (მატერიალური ფორმა); 2) ის, რაზეც მიუთითებს ნიშანი, ე. ი. დესიგნატი (ექსტრალინგვისტური, ობიექტური სამყაროს სფერო) ობიექტური სამყაროს აღნიშნულ ფრაგმენტებს ვიტგენშტეინი (2) უწოდებდა ატომარულ ფაქტებს, რომლებიც მას ესმოდა როგორც ობიექტური სამყაროს საგნები მათ ურთიერთკავშირში; 3) ზემოქმედება, რომლის წყალობით შესაბამისი რამ ინტერპრეტატორისათვის ასრულებს ნიშნის როლს და რომელსაც მორისი უწოდებს ინტერპრეტანტას (იგივე ინტერპრეტაციის შედეგი, ახსნა, კონცეპტუალიზაცია კავშირისა, ნიშანი/საგანი); 4) თავად ინტერპრეტატორი და 5) კონტექსტი, რომელშიც ხდება აღნიშნული ნიშნის განხილვა.

ზოგადად სემიოზისის მექანიზმი შეიძლება შემდეგნაირად აღვწეროთ: ენობრივი ნიშანი იწვევს ინტერპრეტატორში წინასწარ განწყობას გარკვეულ პირობებში გარკვეულ ობიექტზე გარკვეული რეაქციისათვის.

ფრაზეოლოგიური სემიოზისი განსხვავდება ლექსიკურისგან. მასში მონაწილეობს ორი დესიგნატი: პირველადი და მეორადი. ისინი ერთმანეთთან არიან იმდაგვარ კავშირში, როგორც სუბსტრატი სუპერსტრატთან გადაახრების მექანიზმის წყალობით. ასევე აქ ფიგურირებს ორი ტიპის კონტექსტი: ეტიმოლოგიური, ანუ ფრაზეოლოგიზმის ფორმირების პირობები, და აქტუალური - მეტყველებაში ფრაზეოლოგიური ერთეულის ფუნქციონირების პირობები, ანუ მეტყველი სუბიექტის მიერ უკვე მზა ფრაზეოლოგიზმის ხმარების პირობები, და, რა თქმა უნდა, კონოტატი, როგორც პრაგმატიკული ფუნქციის ქვაკუთხედი.

მაგალითად, ფრაზეოლოგიზმი "ამღვრეულ წყალში თევზის დაჭერა" შემდეგნაირად შეიძლება იქნეს აღწერილი: სახელი, მატერიალური ფორმა (მღვრიე-წყალში-თევზის-დაჭერა), რომელიც აღნიშნავს გარკვეულ ფაქტს (საგნებს მათ ურთიერთკავშირში) მიეკუთვნება პირველად დესიგნატს (ექსტრალინგვისტური სამყაროს სფეროდან, წყალი, ამღვრეული, თევზი, დაჭერა) და გამოხატავს მეორე დესიგნატს (უფრო ხშირად ანთროპოლოგიური სფეროდან): არეული სიტუაციის გამოყენება, რომლის საფუძველზეც ფორმირდება ახალი მნიშვნელობა (ფრაზეოლოგიური ერთეულის სიგნიფიკატი) არეულობის გამოყენება პირადი ინტერესებისათვის. ახალი სიგნიფიკატი ყალიბდება ინტერპრეტატორის მიერ პირველი დესიგნატის თავისებური ინტერპრეტაციის შედეგად. ინტერპრეტატორის როლში აქ გამოდის ეთნოსი. იდიოეთნიკურ თეორიაში ამ თავისებურმა ინტერპრეტაციამ, სპეციფიურმა ხედვამ მიიღო დასახელება სიტყვათშეთანხმების პრეფრაზეოლოგიური ასპექტი (4).

ასევე შეგვიძლია გავაანალიზოთ ფრაზეოლოგიზმი "აირია მონასტერი". პირველი დესიგნატია ექსტრალინგვისტური სამყაროს სფეროდან, საგნები და მათი კავშირი - მონასტერი, უწესრიგობა; მეორე დესიგნატი - არეული სიტუაცია (მონასტერი შედარებულია მოწესრიგებულ, მშვიდ სიტუაციასთან, ახალი, მეტაფორული მნიშვნელობის საფუძველზე ფორმირდება ფრაზეოლოგიზმის სიგნიფიკატი: "დაიწყო უწესრიგობა, გამეფდა არეულობა და უთავბოლობა". ახალი დესიგნატი ჩამოყალიბდა ინტერპრეტატორის მიერ პირველი დესიგნატის თავისებური ინტერპრეტაციის შედეგად, ე. ი. სპეციფიური პრეფრაზეოლოგიური ასპექტის წყალობით.

ფრაზეოლოგიზმში "აქილევსის ქუსლი" პირველი დესიგნატი (ექსტრალინგვისტური, ამ შემთხვევაში მითოლოგიური სამყაროს სფეროდან, აქილევსი, მისი ქუსლი, მასთან დაკავშირებული მითი), მეორე დესიგნატი: აქილევსის სუსტი ადგილი, რომლის საფუძველზე ინტერპრეტატორის მიერ მეტაფორული გადატანის საშუალებით ვიღებთ ახალ სიგნიფიკატს: "ვისიმე ან რისამე მოწყვლადი მხარე, სუსტი ადგილი".

ფრაზეოლოგიზმში "ანკესზე წამოგება" პირველი დესიგნატი ასოცირდება საგნებსა და მათ კავშირებთან ექსტრალინგვისტური სამყაროს სფეროდან: ანკესი, თევზის დაჭერა. მეორე დესიგნატი: მსხვერპლად გახდომა, რომლის საფუძველზე ყალიბდება სიგნიფიკატი: მოტყუება, ვისიმე ხრიკების მსხვერპლად გახდომა, მახეში გაბმა.

განხილულ შემთხვევებში პირველი დესიგნატის (ექსტრალინგვისტური სიტუაციის) სახელი არის ატომარული სიტყვათშეთანხმება. იღებს რა ახალ შინაარსს (ფრაზეოსემას), იგი გადაიქცევა ფრაზეოლოგიურ ერთეულად. ინტერპრეტატორის არსებობა ფრაზეოლოგიურ ერთეულს ანიჭებს მოდალობას (პრაგმატიკულობას), რისი გაფორმებაც ხდება ფრაზეოლოგიური ერთეულის კონტაქტში (შეფასების დამოკიდებულების გამოხატვა). ჩვენს მიერ განხილულ ფრაზეოლოგიზმებში ეს არის აქსიოლოგიური სემები: "მღვრიე წყალში თევზის დაჭერა" - არ არის ლამაზი, "აირია მონასტერი" - ცუდია, "აქილევსის ქუსლი" - დასანანი, ცუდია, "ანკესზე წამოგება" - ცუდია.

ამგვარად, ფრაზეოლოგიური ნიშნის ყველა შემადგენელი ნაწილდება სამ ძირითად ბლოკში: 1) ხმოვანი ჯაჭვი (ფონეტიკური ასპექტი), ატომარული სიტყვათშეთანხმება (ლექსიკო-გრამატიკული ასპექტი) და თავად ფრაზეოლოგიური ერთეული მიეკუთვნებიან ენის სფეროს; 2) პირველადი და მეორადი დესიგნატები უკავშირდებიან ობიექტურ სინამდვილეს, კონტექსტის ორ ტიპს: ა) ეტიმოლოგიურსა და ბ) აქტუალურს; 3) ფსიქიკურ სფეროში მოიაზრება: ა) ინტერპრეტატორი; ბ) ინტერპრეტანტი; გ) ეთნოსის მოთხოვნილება, რომ ენობრივ ფორმაში ასახოს ახალი ცნება, დ) განწყობები, რომელთა საფუძველზეც ინტერპრეტატორი გამოხატავს თავის სემანტიკურ ინტენციებს; ე) პირველადი დესიგნატის პრეფრაზეოლოგიური ასპექტი, როგორც წინამდებარე კომპონენტების სინთეზის შედეგი, სწორედ აღნიშნული მესამე ბლოკი წარმოადგენს ფრაზეოლოგიზმის კოგნიტურ მხარეს, თანაც მის ძირითად ნაწილს შეადგენს ობიექტური სამყარო, მოცემული ჩვენს შეგრძნებებში, უფრო ზუსტად მისი ის ფრაგმენტები, რომლებიც გამოიკვეთება ჩვენს ცნობიერებაში ჩვენთვის მათი მნიშვნელობის მიხედვით.

შესაბამისად, სტერეოტიპული კონსტრუქციები განიხილება როგორც მდგრადი კულტურულ-ენობრივი შტამები და ფრაზეოლოგიის კულტუროლოგიური ასპექტის განვითარებასთან ერთად ტერმინი სტერეოტიპი იკავებს ადგილს კულტურის სხვა ნიშნების რიგში

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Fradin B. Hypotheses sur la forme de la representation semantique des noms// Cahiers de lexicologie, 1984. vol. 44, p. 63-83.
2. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Пер. с нем. М., 1958, с. 38.
3. Кириллова Н. Н. Предмет и методы исследования идиоэтнической фразеологии. Л., 1988, с. 36.
4. Кириллова Н. Н. К вопросу о стереотипах во фразеологии. Известия Российского государственного педагогического университета им А. И. Герцена, М., 2002, с. 129-140.
5. Моррис Ч. Основания теории знаков // Семиотика. М., Радуга, 1983. с. 37-89, с. 119.

მაია თევზაძე
ფრაზეოლოგიზმები, როგორც სტერეოტიპული აღქმის მარკერები ენაში
რეზიუმე

სტერეოტიპი არის შაბლონური აზროვნების პროდუქტი, იმ აზროვნების, რომელიც ყალიბდება ეთნოსში რაიმე ცნების აღნიშვნის მოთხოვნილებისა და ენის ფრაზეოლოგიურ ერთეულებში მისი გამოხატვის მრავალფეროვნებრივ ფორმას შორის რეგულარული კავშირის საფუძველზე. ფრაზეოლოგიზმები არ არსებობს ეთნოსის მიერ მისი ინტერპრეტაციის პროგრამის, მის ცნობიერებაში გამომუშავებული ინტერპრეტაციის გარკვეული შტამპების გარეშე. სტერეოტიპული ფრაზეოლოგიური კონსტრუქციები განიხილება როგორც მდგრადი კულტურულ-ენობრივი შტამპები და ფრაზეოლოგიის კულტუროლოგიური ასპექტის განვითარებასთან ერთად ტერმინი სტერეოტიპი იკავებს ადგილს კულტურის სხვა ნიშნების რიგში.

Maya Tevzadze
Phraseologisms, as the Markers of Stereotypical Perception in the Language
Summary

Stereotype is a product of pattern thinking, thinking that is based on regular connections between the need in ethnos to indicate a concept and the multi-lexeme form of expressing it in the phraseological units of the language. Phraseologisms as such, do not exist without interpretation programs that are generated in the consciousness of ethnos. Stereotypical phraseological structures are considered as sustainable cultural-linguistic stamps, and with the development of the cultural aspect of phraseology, the term stereotype occupies the position among other signs of culture.

Майя Тевзадзе
Фразеологизмы, как языковые маркеры стереотипного восприятия
Резюме

Стереотип представляет собой результат шаблонного мышления, формирующегося на основе потребности этноса в выражении какого-нибудь понятия во фразеологических единицах в сложной многолексемной форме. Не существует фразеологизмов без программы, без определённых штампов их интерпретации, выработанных этносом. Стереотипные языковые конструкции рассматриваются, как устойчивые культурно-языковые штампы и вместе с развитием культурологического аспекта фразеологии термин стереотип занимает своё место в ряду других культурных знаков.